

עיון ומחקר

“הצפירה” וקהל הקוראים הצעירים

מאת חנה לוק

המדור “לבני הנעורים”

“הצפירה” (1862–1931, בהפסקות) היה כתבי־עת עברי ראשון בפולין. בין המדור־רים החדשים היה גם מדור לא קבוע ולא בולט בשם “לבני הנעורים”. “הצפירה” היה בין כתבי העת הראשונים, (יתכן שהוא הראשון), שייחדו מדור לנוער.

ש.ל. ציטרון מצטט את דברי סוקולוב:

“בו יבואו סיפורים ומשלים קצרים, שיש בהם תועלת ורעיון מוסרי, כתובים בשפה צחה וקלה מאד, ביד אנשים היודעים בטיב הפידאגוגיא, בפרק הזה, אשר יבוא לעתים מזומנות, יביא תועלת לאלה מחותמי “הצפירה”, החפצים לשנן לבניהם דעת שפת עבר ולקח טוב”¹.

ציטרון מוסיף ואומר: “אפשר שהרעיון היה יפה בעתו, אבל אופן הגשמתו לא. אמנם היו בו גם סיפורים, משלים קצרים, חידות, מכתמים, אבל היה בכול טעם של זקנים”.

“פניני ים התלמוד” אמרות ופתגמים

לפותרי החידות בשנת 1889 הובטח כפרס “ספר הזכרון לסופרי ישראל הנדפס כעת”, שאיננו ספר לילדים, אם כי בעל ערך חינוכי. אין בחידות ובליקוטי האמרות דבר מיוחד מיועד לנוער, כפי שניתן לחשוב למקרא הכותרת המפורשת: “לבני הנעורים”, אבל חשיבותו של נסיון זה איננה נמדדת רק בהצלחתו, אלא בראשוניותו. עברו שנים, וסוקולוב עבר ממדור לבני הנעורים בתוך “הצפירה”, לחוברת מיוחדת: “הצפירה לילדים”. ובמניפסט לראשית השנה נאמר:

“מראשית 1914 נותנת ‘הצפירה’ הוספה מיוחדת חדשית בשם ‘הצפירה לילדים’, שתהי מוקדשת כולה לעניינם, לחינוכם ולהתפתחותם של הילדים העברים. בהוספה זו יבואו:

---

1. ציטרון, ש.ל. “רשימות לתולדות העתונות היהודית”, העולם, שבועון, לונדון, שנה שבע עשרה, 27 ספטמבר 1929.

מאמרים בסגנון יפה ונוח לילדים, שירים, סיפורים, ציורים וידעות נחוצות לילדים, חידות ושיחות וחילופי מכתבים עם הקוראים הקטנים, שיחות הינוכיות ולימודיות, שתבאנה בצורת שיחה בין הסבא ונכדיו. ההוספה הזאת תצא מדי חדש בחדשו וכל חותמי 'הצפירה' יקבלוה חנם. על ההוספה לבד אין החתימה מתקבלת וגם לא תמצא למכירה בלי 'הצפירה'."

הגליון הראשון של 'הצפירה לילדים' הופיע ביום ו' י"ז בשבט תרע"ד, 13 פברואר 1914. בסך הכל יצאו 6 חוברות חודשיות. החוברת האחרונה יצאה ביום ו' ט"ז תמוז תרע"ד, 27 יולי 1914, ערב מלחמת העולם הראשונה. כותרת הירחון היתה מעוטרת בציורים. החוברת הראשונה נפתחה במאמר מניפסטי: "אל קוראינו הצעירים", העורך כותב:

"העולם הצנוע של הילדים משך תמיד עליו את עיני הסופרים הגדולים והוגי המחשבות היפות. אותם האנשים, שנפשם ערה תמיד והיא מקשיבה לכל רחש ולכל תנועה שמסביבה, ללחש האילנות, לצפצוף הצפרים ולהמית הרוח, אותם האנשים מתבוננים גם אל עולם הילדים הרחוק כליכך משאון הרחוב ומהמולת השוקים".

זו תפישת עולם רומאנטית, המתארת את הסופר כאדם שראייתו זכה כראיית הילדים. מה מאפיין את עולם הילדים? (שם, גל' א').

"גן-עדן צנוע, יפה ושל, ובו אתם מתהלכים, הילדים הקטנים, ככרובי שחק. רק פרחים מסביב לכם ורק נגינות צפרים תקשבנה אזניכם, ורק תכלת-עמוקה פרושה מעל ראשיכם מלמעלה. הידעתם הכרובים, את האושר אשר הנחיל אתכם אלוהים?"

הילד הוא מעין אמיל טהור שעולם המבוגרים עדיין לא הצליח להעכיר. בניגוד לאמיל הנמצא בטבע ממש, מהלכים הילדים בגן מטאפורי במקום הטבע ממש (רוסו אסר על קריאת ספרים, פרט ל'רובינזון קרוזו'), ספרות המתארת את הילדים בטבע עולם מטאפורי "בוטני" זה מתאים לגליון הראשון המוקדש לט"ו בשבט, אך מעבר לכך יש בו משום עדות לתפיסה שהיתה קיימת בספרות ההשכלה בכלל ובספרות הילדים העברית בפרט.

מחוץ לשערי גן עדן הילדות נמצא עולם המבוגרים שהוא "עמק עכור" מלא "מגור ופחד, מלחמת איש ברעהו ואיבה נוראה". עולם של "קוצים" ושל "ברקים".

לכתב העת שלוש מטרות מוצהרות:

- א) לאפשר למבוגרים לשאוף שנית מעט רוח צחה של גן העדן.
- ב) להכין את הילדים לקראת מה שצפוי להם מחוץ לשערי הילדות.
- ג) מטרה לאומית:

"פה בגן הילדים אתם חיים כולכם יחד. רגש האחדות תוקף את כולכם, אין ביניכם רחוק וקרוב, עשיר ורש, גדול וקטן...
ואולם אנחנו היינו רוצים, שהאחדות הזאת, השוררת ביניכם עתה, תהיה שרויה ביניכם

תמיד, כל ימי חייכם, כי על כן ילדים עברים אתם, בני אותו העם, אשר רק האחדות
החזקה היתה יכולה להציל אותו מכליון".
מטרות אלה רחוקות, כידוע, מתפיסתו של רוסו.

איך תפנה 'הצפירה לילדים' לקוראיה ?

"אנו רוצים לדבר אתכם בלשונכם אתם. אנו רוצים, — אבל אפשר כי לא יעלה
הדבר הזה בידינו, משום שאנחנו כבר שכחנו כמעט את לשונכם. בכל אופן נתאמץ.
ואולם אתם יכולים לשאול אותנו את כל הדבר הקשה".
בפיסקה זו מוצגת בעיית הלשון כבעייה הנובעת מן השוני שבין הילדים והמ-
בוגרים. שאלת הלשון עתידה להעסיק את הירחון מאספקטים אחרים.
יש לזכור שאת 'הצפירה לילדים' קראו בעיקר באירופה המזרחית. רוב הקוראים
הצעירים דברו יום יום בלשונות אחרות בעיקר יידיש. עיון במכתבי הילדים ובת-
שובותיו של "הסבא" מלמד עד כמה סוגית לימוד השפה העברית היתה חשובה.
בגל' ג' (יום ו' י"ד ניסן, 10 אפריל 1914, עמודה מס' 14) עונה ה"סבא" לילד
יוסף סרעבראוויץ: "עיר ממין נקבה. צריך לומר: עיר גדולה. חבל מאד, שבעירך
אין ביבליותיקה עברית. הסיפורים של פרישמן יהיו טובים למקרא. דבר עם חבריך
שיתחברו לאגודה של "דוברי עברית".

באותו גליון הוא מעיר ל"נכד" אחר: "מכתבך כתוב צחות". הילדה חנה מקיוב
כותבת לו: "אני אוהבת את השפה העברית מכל השפות, אבל סלה נא לי סבא
יקר שאני בשגיאות כותבת לך. כשאני אבוא לארץ ישראל אני אכתוב לך בלי
שגיאות".

בגל' א' מספרים לקורא במדור ה"כרוניקה" אודות התלמידים הקטנים בארץ
ישראל שמרדו בבתי הספר שאינם מלמדים בעברית ואודות ייסוד בתי ספר עבריים.
בגל' ד' מגיבים התלמידים והתלמידות של ביה"ס "עבריה" בדווינסק לכרוניקה
זו ומספרים על מגבית שנערכה בבית ספרם לטובת התלמידים העבריים. את תגור
בתם הם מסיימים בתקווה להתראות "בהגמנסייה העברית, בטכניקום העברי או
בהאוניברסיטה העברית, אשר תבנה למעננו בארצנו".

נושא הלשון העברית הוא עיקר בהתכתבויות ה"סבא" ונכדיו. לעתים קרובות
הוא מתייחס רק ללשון המכתבים ולאופן ניסוחם, מבלי להגיב על תוכנם.

תפוצת 'הצפירה לילדים' והתקבלותה

בגל' 1, פונה ה"סבא" לנכדיו ואומר להם:

"ועליכם לדעת, כי הצפירה הקטנה הזאת, שאני מוציא בשביל נכדי, מתפשטת
כמעט בכל העולם. היא מגיעה לארצות אסיה, אמריקה, אפריקה ואוסטרליה,
ולכן אתם יכולים על-ידיה לבוא בחילופי מכתבים עם רעיכם הרחוקים מאד מכאן".
"ועוד זאת לכם לדעת, כי בארץ-ישראל, ארץ אבותינו הקדושה יקראו נכדי
אשר שם בחפץ גדול את כל מה שתכתבו אתם אלי, כי הם משתוקקים מאד

לדעת את מעשיכם ועיניכם פה בארצות הגלות" (שם, עמודה 14-15). לבד מן
ההצעה לילדים לבוא בקשרי מכתבים, רעיון שמטרתו להגשים את אחת ממטרות
כתב העת: אחדות העם, יש בפיסקה זו משום עדות לתפוצה.
ה"סבא" קיבל מכתבי ילדים מבואנוס-אייירס, ניו-יורק ואפילו מטוניס, פרט
למכתבים מאירופה.

בגל' ב' (יום ו', ט"ו אדר תרע"ד, 23 מרץ 1941), מספר ה"סבא":
"במשך שלושת השבועות הראשונים לחודש זה קבלתי אלף ושמונה מאות
ושבעים וחמישה מכתבים!"
"קיבלתי עוד מלבד המכתבים האלה מכתבי ברכה ותודה רבים מאת קוראים
וידידים".

החלוקה למדורים

תבנית הגליון הראשון שימשה כדגם לכל הבאים אחריו.
'הצפירה לילדים' מתחלק לשני חלקים: חלק א' — מאמר פתיחה "אל קוראינו
הקטנים" ובו עניינים אקטואליים.
את העמוד השני והשלישי חוצה קו רוחב, בדומה לקווים שיצרו את מדור
הפיליטון בעתוני המבוגרים. במדור ש"מתחת לקו" מופיע **סיפור ארוך בהמשכים**.
פרט לשיר ולסיפור בהמשכים, שהופיעו באופן סדיר, כלל חלק זה קטעי פרזא, שירה
ואפילו מחזה לפורים.

חלק ב': פינת סבא

'הצפירה לילדים' הכילה 8 עמודי דפוס, (מתחלקים לעמודות כפולות), פינת סבא
הכילה כ-3 עמודים, כמעט מחצית החוברת. גם לפינה זו מתכונת קבועה:
שיר קצר מאת יוסיפון (י. הפטמן), שיחה בלשון פשוטה וברורה **על פרשת
השבוע**, שיר נוסף או אגדה, למשל: אגדה מפי יהודי הררי מקוקז, שנמסרה לדפוס
ע"י אח"ז (ז. ח. ארצקין), "חד-גדיא" שיר מאת קצנלסון ועוד.
ו"הדאר של הסבא" — תשובותיו של "הסבא" לילדים, שהם "נכדיו". לעתים
פירסם סבא כמה ממכתבי הילדים. בפורים (גל' ב') לא הופיע מדור המכתבים
בשל המחזה הארוך.²
חידות — בדרך כלל נתנו שתי חידות: חידה בחרוזים וחידה מצויירת. הפת-
רונות לא ניתנו תמיד בגליון העוקב.

---

2. צורת המכתבים נבחרה אולי בהשפעת מסורת האגונים לילדים בתקופת ההשכלה, שכן כתיבת
מכתבים היא דרך "לחנך ילדי בני ישראל לכתוב בעט סופר מהיר ולדבר צחות" (פועלי צדק,
פרסבורג 1842). בצורה זו, מטעמים וצרכים אחרים, בחר דוד פרישמן ("מכתבים על דבר
הספרות"). יתכן שהרעיון עלה בהשפעתו של פרישמן, שכן הוא וסוקולוב היו עורכי "הצפירה"
היומית בשנים 1910—1917.

תשומת לב מועטת ביותר נתנה ל"כרוניקה". הנושאים של הגליונות השונים נקבעו לפי החג שחל בחודש הופעת הגליון. בגליון השישי והאחרון הופיע מדור חדש המיועד לפעוטות בשם "אל הקטנים" שנכתב ע"י ש. שניידר. מדור זה הודפס באותיות מנוקדות גדולות במיוחד. מבחינה חינוכית יש חשיבות למדור של "האחים הקטנים" דווקא בעבור הגדולים. ד"ר מ. גלבע כותבת:

"מתוך לימודי "ספרות הילדים" נודעות השלכות למבנה עתונות הילדים, שהיא צריכה לתת לילד את ההרגשה שהיא פונה לילד גדול, אך עם פינה לילד קטן... גם ילדים גדולים זקוקים עדיין לספרות של גילים נמוכים יותר, אבל לפעמים "מתחת לשולחן". העתונות שלנו לגדולים, שאיננה מקצה מקום לקטנים, חוטאת לילדים הגדולים, הרוצים לקרוא את מדורי הילדים הקטנים, ולא בעתונות לקטנים, אלא דווקא בעתונות לגדולים³.

נסיונות חידוש 'הצפירה' לילדים'

עקב פרוץ מלחמת העולם הראשונה הצטמצמה מתכונתה של 'הצפירה' היומית מ-6 גליונות דפוס גדולים ל-2. לא היתה אפשרות להוציא את התוספת החודשית. באותה תקופה, שהו סוקולוב, פרישמן, הפטמן וטשרנוביץ מחוץ לגבולות פולין ואת העתון ערך ע. נ. פרנק. היה עליו להתמודד עם קשיים מרובים כמעט לבדו. במודעות שפורסמו בראשית שנת 1915 (בכל הגליונות הראשונים בעמוד האחורי ובגל' 63 בעמוד הראשון, באופן בולט), מסבירה מערכת 'הצפירה' את הקשיים כך: "...הכל יודעים, כי לפי שעה נסגרו בעדנו מחוזות, מדינות וארצות שלמות. רבים מחותמנו וגם רבים מחובבי הצפי' ומוקיריה, אשר היו עמלים תמיד להרבות לה חותמים וקוראים הלכו למלא את חובתם לממלכה; רבים מהם כבר במתים נחשבו. מודעות של סוחרים, שהן אחד היסודות שעליהם נשענת כל הוצאת עתון, אפסו בשעת חירום ואינן, רבים מסופרינו הגדולים נקרעו מאיתנו ואינם יכולים לעבוד אתנו כאשר עבדו לפנים וכאשר ישוּבו לעבוד בהצפי' כתום ימי המהומה. ...הכנסותיה של הצפי' כמעט תמו, גדלו הוצאותיה יותר מאשר לפנים כי מחיר הנייר ומחיר מכשירי ההדפסה עלו מאד" פרט לכך מציינת המודעה קשיים של קבלת חומר, בשל שיבושים בדואר.

בגל' 52, 1915, מבשרת מערכת הצפי' על כוונתה לחדש את הופעת 'הצפירה לילדים':

"מפני צוק העתים הופחתה מידתה של 'הצפירה' ויצאה במשך חצי שנה רק

---

3. גלבע, מ. "ספרות לבני הנעורים", 'עיונים בחינוך', ניסן תשל"ד, מרס 1974, עמ' 109-113.

4. פרטים על התנאים בהם פורסמה 'הצפירה' בין שתי מלחמות העולם ראה: רמבה, א. "העתונות העברית היומית בפולין בין שתי מלחמות עולם", 'עתונות יהודית שהיתה'; הוצ' האיגוד העולמי של העתונאים היהודיים, ת"א, תשל"ג 1973, עורך: יהודה גוטהלף.

בשני עמודים, אולם מראשית 1915 שבנו להוציאה במתכונתה הרגילה — בארבעה עמודים, ואם יגדל מספר החותמים נשוב לתת את ההוספות השבועיות הרגילות (כלומר המוסף הספרותי של יום ו' — ח. ל.)... וגם את 'הצפירה לילדים'."

'הצפירה' היומית שבה אמנם למתכונת רגילה, אך התוספות הספרותיות וגם 'הצפירה לילדים' לא חודשו. ב-14 ינואר 1927, הבטיחה המערכת בהודעה מיוחדת, להגשים את המשאלה של המורים בבתי הספר העבריים ושל ההורים, "ולהוציא את 'הצפירה לילדים' בצורה נאה ובתוכן לתעודתו". אבל לא יצאה כל חוברת לילדים עד שנת 1931. במשך תקופה זו עברו על העתון למבוגרים גלגולים רבים וגם שנים של סגירה. "הצפירה" היומית שחודשה בוורשה בשנת 1931 היתה "העתון העברי היחיד בגולה".

ביום ג', ג' סיוון תרצ"א, 19 מאי 1931, גל' 52, הודיעה 'הצפירה' לקוראים על הופעת גליון שבועות חגיגי שיכיל תוספת: " 'הצפירה לילדים'. הוספה מיוחדת, מנוקדת ומצויירת".

בניגוד ל'הצפירה לילדים' הקודמת שהיתה ספח ל'הצפירה', היה הגליון החדש עתון הניתן לרכישה נפרדת.

'הצפירה לילדים' הופיעה יחד עם גל' מס' 54, החגיגי והמוגדל, גליון חג השבועות, בתאריך: ה' סיון תרצ"א, 21 מאי 1931.

בגל' 58, של העתון היומי מתפרסמת מודעה: "בשורת הצפירה לקוראיה": " 'הצפירה לילדים' — הגליון הראשון, המנוקד והמצויר של 'הצפירה לילדים' שיצא בתור גליון לדוגמא, נתקבלה בהתלהבות רבה ע"י קהל הקוראים והוכיח לנו כי הוספה זו צריכה להופיע בקביעות מדי שבוע בשבוע. אנו עושים את ההכנות הדרושות לשם ארגון ההוצאה הקבועה הזאת ובימים הקרובים תהיה לנו כבר האפשרות להכריז על **הצפירה לילדים השבועית** אשר תינתן בתור פרס חינם לחותמים, ובמחיר 5 גרושים לקוני גליון השבת של 'הצפירה'."

ההודעה הזו חוזרת גם בגל' מס' 59, בעמוד האחרון.

אבל, הופעת העתון לילדים לא חודשה.

במחצית אוגוסט 1931 הופיע הגליון האחרון של 'הצפירה' למבוגרים. היה זה קיצו של כתב העת העברי הראשון בפולין.